

Jóléti fejlődési mutatók

Dr. Szekeres Valéria

Egyetemi docens, Óbudai Egyetem, Keleti Károly Gazdasági Kar
szekeres.valeria@kgk.uni-obuda.hu

Absztrakt: A közgazdasági teljesítménymérés az utóbbi évtizedekben kilépett a hagyományos, pusztán monetáris mutatók világából, és olyan alternatív megközelítések felé fordult, amelyek a fenntarthatóságot, a társadalmi jólétet és az egyének boldogságát helyezik a középpontba. A bruttó hazai termék mint domináns teljesítménymutató hosszú évtizedeken át uralta a gazdaságpolitikai diskurzust, azonban egyre több szervezet és kormány ismerte fel korlátait. A jóléti gazdaság koncepciója ezen korlátok leküzdésére született, és olyan mutatórendszerek kifejlesztését ösztönözte, amelyek a gazdasági fejlődést sokkal összetettebb módon értékelik. Jelen tanulmány átfogó képet kíván nyújtani a jóléti gazdaság elméletének kialakulásáról, a legfontosabb alternatív mutatókról, valamint azokról a nemzetközi kezdeményezésekről, amelyek a fenntartható jólét megvalósításáért küzdenek.

Kulcsszavak: GDP alternatívái, Bruttó Nemzeti Boldogság (GNH), jóléti gazdaság, fenntartható fejlődés, társadalmi jólét

1 Bevezetés

A bruttó hazai termék (GDP) mint makrogazdasági teljesítménymutató alkalmazása az 1929-33-as nagy gazdasági világválság óta folyamatosan terjedt a világban. A második világháború után a nemzetközi szervezetek ösztönözték tagállamaikat a GDP rendszeres közzétételére, ami mára világszerte elfogadott gyakorlattá vált. A mutató a termelés során létrehozott hozzáadott érték összességét méri egy adott országban, egy meghatározott időszak alatt. Korlátai ellenére egyetlen másik mutató sem jelenik meg olyan gyakran, mint a GDP. A növekedését rendkívül pozitív jelenségnek tekintik, és egy ország kitűzött céljává vált. A gazdasági növekedés fogalma annyira elterjedt, hogy még a gazdasági jelző nélkül is magától értetődően azt értjük alatta. Egy ország sikerességét nem a lakosság boldogságával mérik, hanem jellemzően a GDP-vel, mivel ez vált a teljesítmény szimbólumává.

Ugyanakkor egy nemzet jóléte vagy életminősége nem mérhető a nemzeti jövedelemmel, és a világ elismert szakértői számtalanszor kijelentették, hogy ez a mérés nem alkalmas annak mérésére. A jelenlegi gazdaságokban a fejlődésnek

egy rendkívül szűk látásmódját követik, nevezetesen a GDP növekedését tűzik ki célul. A jóléti gazdaságban azonban elismerik, hogy a gazdaság beágyazódik a társadalomba és a természetbe.

A globális közösség számos válsággal szembesült, amelyek közül a COVID-19 járvány új problémákat teremtett és néhány régi problémát súlyosbított, így például a jövedelmi egyenlőtlenségek jelentősen megnöttek. Mivel a GDP nem alkalmas a jólét mérésére, hiszen nem fejezi ki a természeti erőforrások visszafordíthatatlan pusztítását, a fokozódó társadalmi polarizációval és növekvő elszegényedéssel jellemezhető globális válságot, szükségessé vált új fejlődési mérőszámok kidolgozása. Tanulmányunkban bemutatjuk a GDP alternatívájaként kidolgozott legátfogóbb jóléti mutatókat, és megvizsgáljuk, hogy a jóléti megközelítés hogyan jelenik meg különböző szinteken.

2 Bruttó Nemzeti Boldogság

Angolul Gross National Happiness, GNH kifejezést először Bhután IV. királya alkotta meg 1972-ben, amikor azt nyilatkozta, hogy „a bruttó nemzeti boldogság fontosabb, mint a bruttó hazai termék”. A GNH koncepciója azt tükrözi, hogy a fenntartható fejlődésnek univerzális megközelítést kell alkalmaznia a haladás irányába, és ugyanolyan fontosnak kell tekinteni a jólét nem gazdasági aspektusait. A GNH index olyan hagyományos társadalmi-gazdasági szempontokat foglal magába, mint az életszínvonal, az egészség és az oktatás, valamint olyan kevésbé hagyományos aspektusokat, mint a kultúra és a pszichológiai jólét. Az index holisztikus tükrözése a bhutáni emberek általános jólétének, nem csupán egy szubjektív pszichológiai rangsorolása a boldogságnak. Az indexet 33 indikátor alapján számítják ki, amelyeket kilenc területre soroltak be. A GNH-t gyakran négy pillére alapján magyarázzák: jó kormányzás, fenntartható társadalmi-gazdasági fejlődés, kulturális hagyományok és környezetvédelem. A kilenc terület egyenlő súlyozású, mivel mindegyiket egyformán fontosnak tekintik. Minden területen belül az objektív indikátorokat magasabb súllyal látták el, míg a szubjektív és önbevallós indikátorok sokkal alacsonyabb súlyt kaptak (Ura et al, 2023).

Az index alkalmazása elősegíti a bhutáni politika megalkotását. Megfelelő eszközöket használnak a javasolt politikai eszközök GNH-ra gyakorolt potenciális hatásainak vizsgálatára, és a GNH index eredményeit nyomon követik az intervenciók értékelésénél. Ez a megközelítés azt mutatja, hogy egy ország fejlődését nemcsak gazdasági mutatók alapján lehet és kell értékelni, hanem sokkal komplexebb módon, amely magában foglalja a kulturális identitást, a környezeti fenntarthatóságot, valamint az állampolgárok szubjektív jólétérzetét is. A bhutáni példa bizonyítja, hogy egy alternatív fejlődési paradigma nem csupán elméleti lehetőség, hanem gyakorlati megvalósítás is, amely konkrét politikai

döntésekben ölt testet. A négy pillér összessége egy olyan keretrendszert alkot, amely lehetővé teszi, hogy a politikai döntéshozók holisztikus szemlélettel közelítsenek a nemzeti fejlődés kérdéséhez, és olyan intézkedéseket hozzanak, amelyek hosszú távon fenntartható jólétet teremtenek.

3 Boldogság Világjelentés

2011-ben a bhutáni határozat alapján az Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ) Közgyűlése felkérte a nemzeti kormányokat, hogy nagyobb jelentőséget tulajdonítsanak a boldogságnak és a jólétnek a társadalmi és gazdasági fejlődés mérésének meghatározásakor. Az első boldogságriportot (World Happiness Report) a Fenntartható Fejlődési Megoldások Hálózata adta ki 2012-ben. A jelentést évente teszik közzé március 20-a körül, amelyet a Nemzetközi Boldogság Napjává nyilvánítottak. Az országok rangsorolása a Gallup Világközvélemény-kutatáson alapul, amely az életértékelés fő kérdésére adott válaszokra épül. A felmérésben a válaszadókat arra kérik, hogy gondoljanak egy létrára (úgynevezett Cantril-létrára), amelynek legfelső foka az ő számukra lehetséges legjobb életet (10 pont), míg a legalsó fok a legrosszabb lehetséges életet (0 pont) jelenti. Ezután arra kérik őket, hogy saját jelenlegi életüket értékeljék ezen a 0-tól 10-ig terjedő skálán. Az adatokat minden ország esetében hat specifikus kategóriában gyűjtik: az egy főre jutó bruttó hazai termék, társadalmi támogatás, egészségben eltöltött várható élettartam, a választások szabadsága az életben (freedom of life choices), a lakosság nagylelkűsége és a korrupció szintjének értékelése (Helliwell et al. 2023).

Ez a jelentés nemcsak átfogó képet nyújt az egyes országok boldogságszintjéről, hanem lehetőséget teremt a nemzetközi összehasonlításra és az időbeli változások követésére is. A World Happiness Report létrejötté jelentős paradigmaváltást jelent a nemzetközi fejlődéspolitikában, mivel olyan mutatókat helyez a középpontba, amelyek korábban nem szerepeltek a gazdaságpolitikai döntéshozatalban. Az ENSZ kezdeményezése rávilágít arra, hogy a nemzetközi szervezetek is felismerték a GDP-centrikus szemlélet korlátait, és olyan alternatív mérőszámok kidolgozását szorgalmazzák, amelyek jobban tükrözik az állampolgárok valódi életminőségét. A hat kategória kiválasztása tudatos döntés eredménye, amely a szakirodalom alapján azonosította azokat a tényezőket, amelyek a leginkább befolyásolják az egyének szubjektív jólétérzetét. A jelentés éves megjelenése rendszeres visszacsatolást biztosít a kormányok számára, és lehetőséget nyújt arra, hogy az egyes országok döntéshozói összehasonlítsák saját eredményeiket másokéval, és tanulságokat vonjanak le a sikeresebb gyakorlatokból.

4 Better Life Index

A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) 1961-es alapítása óta segíti a kormányokat abban, hogy jobb politikák kialakításával jobb életet teremtsenek polgáraik számára. Az OECD hosszú ideje aktívan részt vesz a jólét mérésével kapcsolatos vitákban. A viták tapasztalatai alapján a következő 11 téma tükrözi azt, amit az OECD alapvetőnek tekintett a jólét szempontjából: lakhatás, jövedelem, munkaerőpiaci helyzet, közösségi támogatás, oktatás, környezet, állampolgári szerepvállalás, egészség, étellel való elégedettség, biztonság, munka és magánélet egyensúlya. A tagországokra kiszámított Jobb Élet Index értékei az erre a célra kifejlesztett OECD honlapon tanulmányozhatók. Minden téma 1 - 4 specifikus indikátoron alapul. Minden indikátor esetében összehasonlíthatók a férfiak és nők eredményei, valamint az is megfigyelhető, hogy a társadalmi és gazdasági helyzet hogyan befolyásolja az eredményeket.

A Jobb Élet Index (Better Life Index) kifejlesztése az OECD részéről egy fontos lépés volt abba az irányba, hogy az állampolgárok életminőségének mérése ne csak gazdasági mutatókon alapuljon, hanem sokkal átfogóbb képet nyújtson. Az index interaktív jellege lehetővé teszi, hogy az egyes felhasználók saját preferenciáik szerint súlyozzák a különböző dimenziókat, így személyre szabott értékelést kapjanak arról, hogy melyik ország felel meg leginkább az ő értékrendjüknek. Ez a megközelítés elismeri, hogy a jólét fogalma nem univerzális, és különböző emberek számára más-más dimenziók lehetnek fontosabbak. Az OECD által kiválasztott 11 téma széles spektrumot fed le az anyagi jólettől kezdve az egészségen és a környezeten keresztül a szubjektív étellel való elégedettségig. Az index nemcsak az átlagértékeket jeleníti meg, hanem rávilágít a társadalmon belüli egyenlőtlenségekre is, külön kiemelve a nemi és társadalmi-gazdasági különbségeket. Ez lehetővé teszi a politikai döntéshozók számára, hogy célzottabb intézkedéseket hozzanak a hátrányos helyzetű csoportok életminőségének javítására.

5 Humán Fejlettségi Index

Az alternatív megközelítések közül az Humán Fejlettségi Index (Human Development Index, HDI) a legszélesebb körben elfogadott. Az ENSZ dolgozta ki annak érdekében, hogy bemutassa az országok társadalmi és gazdasági fejlettségi szintjét egyaránt. A HDI-t először 1990-ben vezették be. Az emberi fejlődés három dimenziójára összpontosít könnyen mérhető tényezők alkalmazásával: hosszú és egészséges élet, tudás és megfelelő életszínvonal. Ezeket a tényezőket a születéskor várható élettartam, a felnőtt lakosság átlagos iskolázottsági évei és az egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem (GNI) méri. Minden dimenzió egy pontszámként kerül kiszámításra: a 0 a legrosszabb esetet, míg az 1 vagy 100

százalék a legjobb elképzelhető értéket jelenti. A jövedelmi dimenzió esetében logaritmikus skálát alkalmaznak, hogy csökkentsék a magasabb GNI szinteken történő növekedés jelentőségét. Maga az index a három dimenzió pontszámainak geometriai átlagaként kerül kiszámításra. Alkalmas olyan országok társadalmi fejlődési eredményeinek összehasonlítására, amelyek hasonló jövedelemmel rendelkeznek, így mérőszámot biztosít a nemzeti politikai döntések tesztelésére. A HDI azonban túl egyszerű ahhoz, hogy az emberi fejlődés összetettebb képét megragadja.

A Humán Fejlettségi Index a nemzetközi fejlesztéspolitika egyik legmeghatározóbb eszközévé vált az elmúlt évtizedekben. Előnye, hogy viszonylag kevés adatot igényel, amelyek a legtöbb ország esetében rendelkezésre állnak, így széles körű összehasonlítást tesz lehetővé. A három dimenzió kiválasztása tudatos döntés eredménye, amely az emberi jólét legalapvetőbb aspektusait hivatott megragadni: az egészséget, a tudást és az anyagi biztonságot. Az index logaritmikus skálájának alkalmazása a jövedelmi dimenzióban azt a felismerést tükrözi, hogy a jövedelem növekedésének hatása a jólétre nem lineáris, hanem csökkenő mértékű, vagyis egy alacsony jövedelmű ország esetében sokkal nagyobb hatással van a jövedelemnövekedés a jólétre, mint egy magas jövedelmű ország esetében. A HDI lehetővé teszi annak vizsgálatát is, hogy az egyes országok mennyire hatékonyan alakítják át a gazdasági növekedést társadalmi fejlődéssé. Az index rendszeres közzététele ösztönzi a kormányokat arra, hogy ne csupán a gazdasági növekedésre, hanem az oktatás és az egészségügy fejlesztésére is fókuszáljanak. Azonban az index kritikái is jogosak, hiszen nem veszi figyelembe az egyenlőtlenségeket, a környezeti fenntarthatóságot vagy az emberi jogokat, amelyek szintén fontos dimenziói a fejlődésnek (UNDP, 2022).

6 Valódi Fejlődés Mutatója

A Valódi Fejlődés Mutató (Genuine Progress Indicator, GPI) ötletét 1994-ben kezdeményezte a Redefining Progress nevű politikai intézet San Franciscóban. Egyes közgazdászok mellett érveltek, hogy egy ország növekedése, megnövekedett termelése és bővülő szolgáltatásai mind „költségekkel”, mind „hasznokkal” járnak, nem csak azokkal a „hasznokkal”, amelyek a GDP-hez hozzájárulnak. A Valódi Fejlődés Mutató kísérlet arra, hogy ezeket a költségeket is figyelembe vegye. Például a GDP kétszer számítja nyereségként a szennyezés költségét: először, amikor melléktermékként keletkezik a termelés során, másodszor amikor a szennyezést megtisztítják. Az index a gazdasági, környezeti és szociális területek kategóriáiból származó indikátorokból áll össze. Egyes indikátorok pozitívok, a gazdagságot vagy az emberi fejlődést mérik, míg mások a kárt és a helyreállítás költségét reprezentálják, ezért negatív értékűként kerülnek kiszámításra.

A Valódi Fejlődés Mutató koncepciója radikális újragondolását jelenti annak, hogy mit tekintünk gazdasági fejlődésnek. A GDP szemléletének egyik alapvető hiányossága, hogy minden piaci tranzakciót pozitívként értékel, függetlenül attól, hogy az valóban hozzájárul-e a jóléthez vagy sem. A GPI ezt a problémát orvosolja azáltal, hogy megkülönbözteti a valódi haladást jelentő tevékenységeket azoktól, amelyek csupán helyreállítják a korábbi károkat vagy egyéb negatív externáliákkal járnak. A környezeti károk, a társadalmi költségek és az erőforrások kimerülésének figyelembevétele sokkal realisztikusabb képet nyújt arról, hogy egy ország gazdasága valóban fenntartható módon fejlődik-e vagy sem. A GPI alkalmazása rávilágít arra, hogy számos olyan tevékenység, amely a GDP növekedését eredményezi, valójában csökkenti a társadalom jólétét, ha figyelembe vesszük a hosszú távú következményeket. Ez a szemléletváltás alapvető fontosságú a fenntartható fejlődés megvalósításához.

7 Jóléti gazdasági kezdeményezések

A jóléti gazdaság felé történő átmenet már napirenden van, sőt elsődleges prioritás néhány kormány és nemzetközi szervezet számára világszerte. Ezek a szereplők már megértették annak fontosságát, hogy biztonságos határokon belül működjenek, miközben megpróbálják szolgálni a közös jólétet. Céljuk, hogy alapvetően átalakítsák gazdaságukat természetpozitívvá és társadalmi haladást eredményezzenek. 2018-ban, az OECD Világfórumán Dél-Koreában, Skócia, Izland és Új-Zéland felső vezetőinek egy csoportja, korábbi OECD tisztviselőkkel együtt, hivatalosan elindította a gazdasági teljesítmény és társadalmi haladás mérésével foglalkozó csoportot, röviden Jóléti Gazdaság Kormányai (Wellbeing Economy Governments, WEGo) néven. Azóta a csoport kibővült Finnországgal és Kanadával. Nemzetközi szervezetek és civil szervezetek, akadémikusok, társadalmi hálózatok és felelős vállalkozások, valamint egyének, akik már gondolkodnak az új gazdasági modellről, támogatják a kezdeményezést. Egy széles körű globális Jóléti Gazdaság Szövetséget (Wellbeing Economy Alliance, WEAll) alkotnak, amelynek célja a koordináció, segítségnyújtás és a fenntartható jóléti gazdaság közös célja felé történő átmenet elindítása. (Costanza, 2018)

Ez a kezdeményezés rendkívül jelentős lépés a nemzetközi gazdaságpolitikában, mivel olyan kormányok fognak össze, amelyek elköteleződtek amellett, hogy a GDP növekedésénél sokkal komplexebb módon értékeljék saját teljesítményüket. A WEGo tagországok elismerik, hogy a hagyományos növekedés-központú modell nem fenntartható, és alapvető változásokra van szükség ahhoz, hogy a gazdaság valóban az emberek és a bolygó szolgálatában álljon. A Jóléti Gazdaság Szövetség széleskörű támogatottsága azt mutatja, hogy nem csupán néhány elszigetelt kormányról van szó, hanem egy növekvő globális mozgalomról, amely civil szervezeteket, kutatókat, vállalkozásokat és állampolgárokat egyaránt bevon.

A tagországok vállalták, hogy politikai döntéseiket a jólét szempontjai alapján értékelik, és olyan eszközöket fejlesztenek ki, amelyek lehetővé teszik a különböző politikák jólétre gyakorolt hatásának előzetes felmérését. Ez a megközelítés radikálisan eltér a hagyományos növekedés-központú politikáktól, és potenciálisan utat nyithat egy sokkal fenntarthatóbb és igazságosabb gazdasági modell felé. A kezdeményezés sikeressége azon múlik, hogy képesek lesznek-e megfelelő intézményi struktúrákat kialakítani, széles körű társadalmi támogatást szerezni, és bizonyítani, hogy a jóléti gazdaság modell nemcsak elméleti alternatíva, hanem gyakorlatban is megvalósítható és sikeres lehet.

Összefoglalás

Áttekintettünk néhány olyan megközelítést, amelyek egy nemzet vagy közösség teljesítményének mérésére irányulnak a meglévő monetáris mutatók kiegészítésére. Nemzetközi szervezetek, mint az ENSZ és az OECD, valamint bizonyos kormányok különböző módszereket dolgoztak ki, mára a gyakorlatban alkalmaznak. A legszélesebb körben elterjedt módszer egyben a legegyszerűbb is, és ez az ENSZ által 1990 óta közzétett Humán Fejlettségi Index. Közérthető komponenseinek köszönhetően a HDI nem igényel összetett adatgyűjtést, és számos országra kiszámítható. Egyes mutatók számításai átveszik az első bhutáni megközelítés struktúráját. A Valódi Fejlődés Mutatója abban egyedülálló, hogy figyelembe veszi a termelés mellékhatásait és járulékos költségeit is. Míg a HDI hosszú távon várhatóan alkalmazásra kerül, előbb-utóbb egy összetettebb modellt kellene szabványosítani. Megemlítettük a WEGo és a WEAll kezdeményezéseit, amelyek nagyban segíthetnek egy széles körben elfogadott megközelítés kialakításában a fenntartható és előnyösebb gazdasági fejlődés érdekében.

A jóléti gazdaság koncepciójának terjedése egy olyan paradigmaváltás kezdetét jelzi, amely túllép a GDP-centrikus szemléleten, és olyan holisztikus megközelítést alkalmaz, amely az emberi jólétet, a társadalmi kohéziót és a környezeti fenntarthatóságot egyaránt figyelembe veszi. Az elmúlt évtizedek során kifejlesztett alternatív mutatók, a bhutáni Bruttó Nemzeti Boldogságtól kezdve az OECD Jobb Élet Indexéig, mind azt a közös felismerést tükrözik, hogy a gazdasági teljesítmény értékelése nem szorítkozhat pusztán monetáris dimenzióra. Bár ezek a mutatók eltérő módszertanokat és indikátor-készleteket alkalmaznak, közös bennük, hogy túllépnek a GDP korlátain, és olyan aspektusokat is mérnek, amelyek alapvetően befolyásolják az emberek életminőségét. A Jóléti Gazdaság Szövetség létrejötte és a csatlakozó kormányok száma azt mutatja, hogy a politikai akaraton is múlik az, hogy ezek az alternatív megközelítések a mainstream gazdaságpolitika részévé váljanak. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy még hosszú út áll előttünk, mire a jóléti gazdaság koncepciója széles körben elfogadottá válik a nemzetközi közösségben. A klímaválság, a növekvő társadalmi egyenlőtlenségek és a környezeti degradáció mind-mind amellett szólnak, hogy sürgősen szükség van egy olyan gazdasági modellre, amely a fenntartható jólétet helyezi a középpontba. Bolygónk, a Föld és annak lakói megérdemlik, hogy

haladóbb mérési módszereket vezessünk be a fejlődés értelmezésében és megvalósításában.

Hivatkozások

- [1] Cobb, C., Halstead, T., & Rowe, J. (1995). The Genuine Progress Indicator: Summary of Data and Methodology, Redefining Progress https://www.academia.edu/2130369/Redefining_Progress_The_Genuine_Progress_Indicator_Summary_of_Data_and_Methodology_San_Francisco_CA_Redefining_Progress_1995_Repetto_op (utolsó letöltés, megtekintés dátuma: 2025. október 28.)
- [2] Costanza, R., Caniglia, E., Fioramonti, L., Lewis, H., Lovins, L. H., Mcglade J., Mortensen, L., Dirk, P., Pickett, K., Ragnarsdottir, K., Roberts, D., Sutton, P., Trebeck, K., Wallis, S., Ward, J., Weatherhead, M., & Wilkinson, R. (2018). Toward a Sustainable Wellbeing Economy, Solutions https://www.researchgate.net/publication/324648188_Toward_a_Sustainable_Wellbeing_Economy (utolsó letöltés, megtekintés dátuma: 2025. október 28.)
- [3] Helliwell, J. F., Layard, R., Sachs, J. D., Aknin, L. B., De Neve, J.-E., & Wang, S. (eds.). (2023). World Happiness Report 2023, Sustainable Development Solutions Network.
- [4] Kubiszewski, I., R. Costanza, C. Franco, P. Lawn, J. Talberth, T. Jackson & C. Aylmer (2013). Beyond GDP: Measuring and Achieving Global Genuine Progress, Ecological Economics, Volume 93, pp 57-68 <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2013.04.019> (utolsó letöltés, megtekintés dátuma: 2025. október 28.)
- [5] OECD (2020). How's Life? 2020: Measuring Well-being, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9870c393-en> (utolsó letöltés, megtekintés dátuma: 2025. október 28.)
- [6] Oleson K. L.L. & Ostergaard-Klem R. (2022). Updating the Genuine Progress Indicator for the State of Hawai'i, University of Hawai'i https://files.hawaii.gov/dbedt/economic/reports/gpi_report_july_2022.pdf (utolsó letöltés, megtekintés dátuma: 2025. október 28.)
- [7] Stiglitz, Joseph E., Amartya Sen & Jean Paul Fitoussi (2009). Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress https://www.researchgate.net/publication/258260767_Report_of_the_Commission_on_the_Measurement_of_Economic_Performance_and_Social_Progress_CMEPSP (utolsó letöltés, megtekintés dátuma: 2025. október 28.)
- [8] UNDP (2022). Human Development Report 2021-22: Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World, New York

https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2021-22?gad_source=1&gclid=CjwKCAiAg9urBhB_EiwAgw88mRyDliwGoN_xu4DemblsseOSHhSFTqN6DycUy1xRmd2B6UdJI0MGMrRoCzhEQAvD_BwE (utolsó letöltés, megtekintés dátuma: 2025. október 28.)

- [9] Ura, K., Alkire, S., Wangdi, K. & Zangmo, T. (2023): GNH 2022, Centre for Bhutan and GNH Studies, Thimpu.